

Uitsluiting als straf

Hoe langdurig en hoe ingrijpend de gevolgen van een detentie kunnen zijn heb ik eerder al eens, buiten de context van het justitiepastoraat, meegemaakt. Toen ik in 2002 als arbeidspredikant op de Enka-fabriek in Ede werkte, werd ik een keer benaderd door een werknemer van 53 jaar. In die periode was duidelijk geworden dat de fabriek in z'n geheel ging sluiten. De werknemer die me benaderde zat in de shit, zei hij. Om een lang verhaal kort te maken: omdat hij nog niet oud genoeg was om in het prépensioentraject van het sociaal plan te komen, moest hij weer opnieuw gaan solliciteren, en daarom "scheet hij bagger". Dat was omdat hij ruim dertig jaar (!) daarvoor op voorspraak van de reclassering het bedrijf binnen was gekomen. Hij had daarna alleen maar aan de productielijnen van de Enka gewerkt, omdat hij dacht dat dit het meest maximale was wat het leven hem nog kon bieden. Geen carrièrekansen, nooit weg kunnen bij deze werkgever, tevreden en dankbaar zijn voor deze kans, maar daarbuiten eigenlijk altijd bang. En nou was hij bang dat het hele verhaal opnieuw op tafel kwam en dat hij daarom nooit meer aan de slag zou komen. Het ging om een akkefietje. Maar voor hem betekende de veroordeling dat hij zichzelf als buitengeslotene beschouwde. Hoeveel impact zoiets relatief 'eenvoudigs' kan hebben op de rest van een leven realiseren we ons binnen de context van justitie, denk ik, op de lange duur niet meer voldoende.

Henk

In het kader van het Diaconaal Centrum voor het Gevangenispastoraat (DCG) maak ik zo nu en dan mee hoe het iemand verder vergaat na de periode van detentie. Veel capaciteit

heeft het DCG niet op dit terrein, maar de ervaring is dat individuele verhalen vaak staan voor een meer algemene praktijk. Laten we in de loop van dit artikel Henk volgen. Henk ben ik ongeveer anderhalf jaar geleden tegengekomen, kort nadat hij in het huis van bewaring in Haarlem terecht kwam. Het is zijn vierde detentie. Eerder ging het telkens om een paar maanden en de eerste detentie is ongeveer tien jaar daarvoor geweest. Het probleem van Henk ligt op het terrein van de agressiebeheersing. Voor zijn huidige detentie was hij al weer een jaar of vier buiten geweest en hij had ondertussen een goede baan bij een videotheek ("mooi avondwerk!"). Als ik hem spreek vertelt hij dat hij erg teleurgesteld is over zichzelf. Hij heeft het gevoel dat hij nu echt al zijn glazen heeft ingegooid. Hij is bezorgd over zijn baan. Met lood in zijn schoenen belt hij zijn baas. Die reageert negatief. Die wil geen 'opgefokte jongens' in zijn zaak hebben werken. Henk heeft een vriendin en een zoontje. Hij is er nooit voor veroordeeld geweest, maar hij heeft zich ook wel schuldig gemaakt aan huiselijk geweld. Hij voelt dat als een groot probleem. Zijn vriendin heeft hem toen hij weer vast zat door de telefoon stevig uitgescholden; hij is onzeker over de toekomst van zijn relatie.

Er niet bij mogen horen

In een helder essay (zie bij literatuur) beschrijft Cees Schuyt wat uitsluiting voor de betrokkene kan inhouden. Sociale uitsluiting heeft volgens Schuyt drie verschijningsvormen. Namelijk: er niet bij mogen horen, er niet bij kunnen horen en er niet bij willen horen.

Wanneer iemand veroordeeld wordt tot een gevangenisstraf heeft dat een morele component: in de detentie wordt ten uitvoer gelegd dat veroordeelden er tijdelijk niet bij mogen horen. Insluiting in een

Penitentiaire Inrichting is een tijdelijke uitsluiting van het normale maatschappelijke leven; een vorm van ballingschap - zou je kunnen zeggen - waarbij iemand over de grens van de samenleving gezet wordt, al blijft dat binnen de muren van de fysieke ruimte van de al dan niet geheel gesloten inrichting. Uitgesloten worden heeft op deze manier de betekenis van 'eigen schuld'. Dat iemand er niet meer bij mag horen bedoelt duidelijk te maken dat bepaald gedrag binnen de samenleving niet geaccepteerd is. Uitsluiting heeft dan tegelijkertijd de vooronderstelling dat deze persoon in de periode van afzondering kan nadenken over wat er gebeurd is en dan tot een gedragsverandering kan komen.

Er niet bij kunnen horen: onvermogen

Maar er zijn twee 'bijwerkingen' van uitsluiting die deze beoogde gedragverandering op de langere termijn erg moeilijk en soms (of vaak) onwaarschijnlijk maken. Een bijwerking is dat er regelmatig bij delinquenten nauwelijks sprake is van een bewuste keuze voor kwaadwillend gedrag. Een keuze voor gedragsverandering is dan niet waarschijnlijk. Een belangrijke oorzaak van crimineel gedrag is gelegen in het onvermogen om zich binnen de maatschappij te handhaven. Dat hoort bij het 'er niet bij kunnen horen'. Er kan sprake zijn van sociaal-maatschappelijke, economische, culturele, of psychologische onmacht om een plekje te veroveren tussen de mensen die 'er bij horen'. Factoren zoals problematisch gedrag, een psychische aandoening, of een persoonlijkheidsstoornis komen onder gedetineerden veel voor [\[1\]](#), en dat zet iemand maatschappelijk gezien al op achterstand. Als een gedetineerde dat onderkent en hulp zoekt biedt dat lang niet altijd een oplossing. De toeleiding naar werk, als dat al tot de mogelijkheden behoort,

gebeurt ook lang niet altijd op een verstandige manier. Als het om werk gaat is het bij het CWI vaak een kwestie van 'alles is goed als het je maar uit een uitkering houdt'.

Henk had bij een eerdere veroordeling een door de rechter opgelegde anti-agressietraining doorlopen. Dat had even geholpen, maar het hielp niet voor de langere termijn. Henk kon na die eerdere veroordelingen niet meer zomaar iedere baan krijgen. Daardoor werd hij in zijn geval eigenlijk onbedoeld al weer in de positie gebracht waarin hij makkelijker met situaties geconfronteerd werd die moeilijk voor hem zijn. De laatste keer was hij opgepakt omdat er laat in de avond een vechtpartij in de videotheek was ontstaan met een dronken klant. Henk had – getuige de interne videobeelden van de videotheek – de klant flink letsel toegebracht en had al vechtende een aantal rekken omver geknald. Hij zei dat het hem weer zwart voor de ogen geworden was. Had Henk wel op een plek moeten werken waarbij hij met het publiek in aanraking kwam?

Er niet bij kunnen horen: melaats

Een aspect van er niet bij kunnen horen ligt in het onvermogen van onze samenleving om mensen een nieuwe start te geven en om ze daarin de kans te gunnen om een constructiever aspect van hun persoonlijkheid naar voren te brengen en dat te versterken.

Uitsluiting zet zich voort na afloop van de straf omdat het 'oordeel' van de rechter als het ware overgenomen wordt door bijvoorbeeld potentiële werkgevers. Dat is de tweede 'bijwerking' van uitsluiting. Uitsluiting in de ene setting leidt vaak tot uitsluiting in een volgende setting; het lijkt besmettelijk. Mensen voelen zich soms 'melaats', een 'paria'. Iemand die gerecidiveerd was vertelde me dat hij het

gevoel had 'gebrandmerkt' te zijn. Geen of slechts partieel toegang krijgen tot bijvoorbeeld de arbeidsmarkt leidt vervolgens weer tot economische uitsluiting en armoede. Concrete voorbeelden zijn dat iemand twee jaar na zijn laatste detentie nog steeds alleen maar zwart een baantje kon krijgen – al was er de hoop dat dat een keer zou veranderen – , of dat iemand die in een restaurant chefkok was alleen maar bij de Febo aan de slag kon. Dat deed hij graag in de hoop om tenminste ergens weer een begin te vinden, maar zo'n teruggang in iemands carrière is niet makkelijk. Dat waren voorbeelden van verhalen die de ronde deden vóór de economische recessie. De conclusie van die situatie was toen al dat de uitsluiting die men op de arbeidsmarkt ondervond, opnieuw ervaren werd als een straf. Net alsof de morele veroordeling die nu justitieel gezien niet langer aan de orde is, toch gekoppeld blijft aan de uitsluiting. Dat gevoel van 'eigen schuld' dat meelift bij het ervaren van gebrek aan nieuwe kansen, zal er bij een groeiende werkloosheid waarschijnlijk niet minder op worden.

Er niet bij willen horen: kwetsbaarheid

De mensen die ik als arbeidspredikant tegenkwam en die een detentieverleden hadden – dat waren er enkelen – hadden bijna allemaal een zekere vorm van zelfuitsluiting ontwikkeld. Een voorbeeld gaf de man die ik in het begin aanhaalde toen hij zei te denken dat het werk aan de productielijnen het enige was dat hem nog restte. Hij had de straf die hij uitgezeten had kennelijk inwendig voortgezet. Hij was voor zichzelf gaan invullen wat de reactie van de maatschappij zou zijn wanneer hij zich weer wat nadrukkelijker zou manifesteren. Hij is jarenlang bang geweest dat de vraag alleen al naar de verbetering van zijn positie binnen het

bedrijf waar hij werkte, of een sollicitatie bij een ander bedrijf, het weinige dat hij had nog in gevaar kon brengen. Het zou een zoveelste fase kunnen zijn in de straf die naar zijn idee nooit echt zou eindigen. Een andere persoon had een heel netwerk van verhalen verzonnen om de schaamte van het detentieverleden te omzeilen. Nu ik in de bajes werk valt me op hoe makkelijk en open mensen onderling zijn over hun 'tijd', de veroordeling, het delict, ook al hebben ze het met het gegeven of de aanleiding zelf soms vreselijk moeilijk. Dat de detentie de noemer is waaronder iedereen in de bajes verblijft, betekent ook dat iedereen schaamtevrij met een ander in contact kan komen. Buiten is dat anders. Dan voelen ex-gedetineerden de veroordeling van de maatschappij permanent en langdurig en dan zijn zij de uitzondering. Ex-gedetineerden zijn terughoudend om open over hun detentie te vertellen. Bij een werkgever moet je het al melden, voor een verzekering moet weer het hele verhaal op tafel, maar als je dat dan ook nog op de werkvloer zou vertellen... Van sommige collega's weet je niet hoe die zullen reageren, en de angst voor afwijzing is er altijd. Het betekent dat ex-gedetineerden op de werkvloer, maar ook in andere situaties, een geringe sociale weerbaarheid hebben. Dat wil zeggen dat ze kwetsbaar zijn in situaties van werk en ander maatschappelijk verkeer (verzekeringen). Ze zijn ook kwetsbaar in relaties. Het kan ook betekenen dat een ex-gedetineerde een breuk ervaart in de loyaliteit tussen hem of haar en de maatschappij; een gevoel dat kan gaan in de richting van anomalie. Het kan betekenen dat het je allemaal helemaal niets meer kan schelen. Dat je alle schepen achter je verbrandt; dat je als het ware de ultieme straf op het terrein van de uitsluiting aan jezelf voltrekt, en

dak- en of thuisloos wordt. Dat is een vorm van er niet meer bij willen horen. Dak- en thuisloos worden is daar dan een expliciete vorm van. Een andere vorm van er niet meer bij willen horen kan zijn dat iemand ogenschijnlijk weer redelijk functioneert, maar een diepgewortelde wrok koestert tegen een maatschappij die hem of haar in de beleving van die persoon 'geëxcommuniceerd' heeft.

Vanuit het perspectief van het justitiepastoraat komt soms moeilijk in beeld dat ook een relatief 'eenvoudige' zaak verstrekende gevolgen kan hebben wanneer iemand weer moet integreren in de maatschappij. Een groot deel van de mensen die in detentie raken komen alleen maar in een huis van bewaring terecht. Ze zijn soms al weer vertrokken voor ze bij het justitiepastoraat goed en wel in beeld zijn.

Onlangs heb ik met Henk gebeld. Hij had ook voor het laatste vergrijp een veroordeling van een paar maanden gekregen en was vanuit het huis van bewaring weer vertrokken. Het gaat niet zo goed met hem. Hij heeft tenminste nog wel onderdak. Maar dat is bij zijn oude moeder, want zijn relatie is naar de knoppen. Zijn zoon mag hij voorlopig niet zien. Hij is werkloos, hij heeft schulden en hij voelt zich depressief. Zijn motivatie om er nog wat van te maken is weggezakt: "ik kom toch niet aan het werk; zeker nou niet met die crisis".

Aansluitende en geïntegreerde aanpak

Of opsluiten als vorm van maatschappelijk uitsluiten zinvol is staat natuurlijk al langer ter discussie[[iii](#)]. In zijn essay wijst Cees Schuyt erop dat de drie aspecten van uitsluiting, namelijk er niet bij mogen, kunnen en willen horen, naar elkaar verwijzen. Ze horen bij elkaar en gaan aan in elkaar over. In de context van justitie kun je

zeggen dat de 'bijwerkingen' zoals die zichtbaar worden in de nazorg, strafverzwarend zijn. Een onbedoeld effect van detentie bovendien. Misschien mogen we tegelijkertijd zeggen dat mensen die al in een maatschappelijk zwakke positie verkeren, ook kwetsbaarder zijn voor de gevolgen van uitsluiting als straf. Mogelijk is er onder mensen die aan de rand van de samenleving leven, minder weerstand tegen het mechanisme dat op een detentie gereageerd kan worden met een zich afkeren van de samenleving. Tegenwoordig is het helaas nog steeds mogelijk om gedetineerd te zijn, zonder dat er serieus gekeken wordt naar wat je nodig hebt om verdere uitsluiting te voorkomen. De tijd die in de cel wordt doorgebracht zou effectiever benut kunnen worden om mensen op den duur meer kansen te geven, en in de nazorg zou er meer gekeken kunnen worden naar een aansluitende en geïntegreerde aanpak van eventuele noodzakelijke hulpverlening, wonen, werk en relaties. Uitsluiting en de economische en sociale gevolgen daarvan zijn pijnlijk voor de betrokkene en schadelijk voor de maatschappij zelf.

2 juni 2009, Anne Kooi

Literatuur:

Sociale uitsluiting, Essay van prof. dr. mr. C.J.M. Schuyt en interviews lt.-kolonel mevr. Drs. C.A. Voorham, Stichting Leger des Heils Welzijns-en Gezondheidszorg 2000, Amsterdam, uitgeverij SWP

[i] Zie het rapport van de Raad voor de Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming 'Gedetineerden met een verstandelijke beperking', 15 mei 2008, via www.rsj.nl

[ii] Zie recent het inzicht dat gevangenisstraf niet tot minder recidive leidt (soms zelfs tot meer) in het rapport van het Sociaal

en Cultureel Planbureau: 'Sociale veiligheid ontsleuteld.
Veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid' SCP-
publicatie 2008 / 11. Via www.scp.nl